

Akran Râvî Tenkîdinin Değeri

Eymen KAMER*

“The Value of Criticism
among Peer Hadith
Narrators”

Abstract: The incidents that took place in the first three centuries of Islamic history have influenced the science of hadith from several different aspects. As a result of these incidents and various social motives, significant debates have arisen among peer scholars. Many interpretations have been emerged related to the meaning and value of the arguments presented during these debates, where the limit of methodology has been pushed and the validity of the criticisms has been discussed. Especially, the controversies that originated during the period that follows the formation of different understandings and beliefs created an effective discussion environment; on the other hand, they also formed a tone that tarnishes the reputation of the opponent and aims to devalue them. The purpose of this article is to study the value of the criticisms and controversies between the narrators (râwîs) and their definitions from the aspect of Jarh and ta’dil.

Citation: Eymen KAMER, “Akran Râvî Tenkidinin Değeri” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XVIII/2, 2020, pp. 113-130.

Keywords: Jarh, Ta’dil, Peer, râwî, hadîth narrators.

I. Giriş

Asr-ı Saadet döneminden itibaren Hz. Peygamber’in söz, fiil ve günlük yaşantıdaki tutumlarının doğru anlaşılması, muhafaza edilmesi ve başkalarına doğru bir şekilde nakledilmesi toplumun en önemli konularından birisi olmuştur. Şüphesiz gerek sahâbeyi, gerekse de onlardan sonraki nesilleri bu konuda motive eden en önemli unsur, sünnetin zâtî değeridir.

Asr-ı Saadetten itibaren Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerinin muhafaza edilmesi, anlaşılması ve başkalarına doğru bir şekilde nakledilmesi, ulemânın gündemini meşgul eden en önemli konular arasında olmuştur.

* Bursa Uludağ Üniversitesi SBE Hadis, BURSA, kamereymen@gmail.com
Bu makale, 19 Kasım 2020 tarihinde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde düzenlenen II. Hadis Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu’nda tarafımızca sunulan “Cerh ve Ta’dil İlminde Akran Râvî Tenkidinin Değeri” isimli bildiri esas alınarak hazırlanmıştır.
ORCID: 0000-0001-9032-3759 Geliş: 10.08.2020 Yayın: 31.12.2020

Gerek sahâbeyi, gerekse sonraki nesilleri bu konuda motive eden en önemli unsur, sünnetin Müslümanların kültür ve medeniyetini oluşturan en önemli parçalarından birisi olmasıdır.

Dinin pratik yönünü temsil eden, canlı ve somut bir örneklik teşkil eden Hz. Peygamber'in sünneti, Müslümanların Kur'an-ı Kerim'i doğru bir şekilde anlamaları noktasında da en önemli kaynaktır. Sünnetin korunması ve olduğu gibi nakledilmesine dönük çabalar da bu önemden kaynaklanmaktadır.

İslâm tarihinin özellikle hicrî ilk üç asrında meydana gelen olaylar, diğer İslâmî ilimleri olduğu gibi hadis ilmini de çeşitli açılardan etkilemiştir. Bilhassa fitne olaylarından sonra ortaya çıkan hadis uydurma faaliyetlerine karşı hadisçiler, başta isnadlı rivâyetleri kabul etmek üzere sened tenkîdi sistemini geliştirerek hadislerin safiyetini koruma konusunda önemli tedbirler almışlardır. Öyle ki, isnad sorma ameliyesi dini korumakla eş değer kabul edilmiştir. Tâbi'ün'un önde gelen muhaddis ve fakihlerinden Muhammed b. Sîrîn'in (v. 110/729) "Şüphesiz ki, bu ilim dindir; o halde ilmi kimden aldığınıza dikkat edin"¹ ve "... Önceleri isnâdı sormuyorlardı. Ne zamanki fitne meydana geldi, 'râvîlerinizin isimlerini bize söyleyin' demeye başladılar. Râvîlerden ehl-i sünnet olanların hadisleri alınır, ehl-i bid'at olanları ise alınmazdı"² şeklindeki ifadeleri, bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Zaman içerisinde senette yer alan râvîlerin sayısının artması, Peygamber döneminden gittikçe uzaklaşılmasıyla birlikte, hadislerin sıhhatinin bir güvencesi olarak râvîlerin durumu önem kazanmıştır. Hicrî üçüncü asra gelindiğinde ise bu alana dair eşine az rastlanır bir müktesebâtın olduğu görülür.

Kişisel veya sosyal bazı sâiklerin etkisiyle özellikle akran âlimler arasında hadis tarihinde ciddi tartışmaların meydana geldiği görülür. Sahâbe döneminden itibaren izlerine rastladığımız, daha çok hadislerin anlaşılma ve yorumlanma şekli üzerinde yaşanan tartışma ve karşılıklı tenkitler, bir sonraki nesilden itibaren daha keskin bir üslûba bürünmüştür. Zaman zaman ilmî üslubun sınırlarının zorlandığı bu tartışmalarda ifade edilen sözlerin anlamı ve değeri üzerine pek çok yorum yapılmış ve tenkit ifadelerinin geçerliliği üzerine bazı kanaatler ortaya konulmuştur. Bilhassa fikhî ve i'tikâdî mezhep ve fırkaların teşekkülünü takip eden süreçte yaşanan bu münakaşalar, bir yönüyle zengin bir ilmî ortamı hazırlamış, diğer yandan hasmının itibarını zedeleyen ve onu değersiz kılmayı gaye edinen bir üslûbu da beraberinde getirmiştir. Ayrıca yaşanan bu tartışmalar, mezhep mensuplarının birbirlerine karşı olan bakış açılarını da etkilemiştir. Âlimler arasındaki tartışmalara tesir eden hususlar ve bu münakaşaların hadis ilmine olan etkisi, hem hadis rivâyet

¹ Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbakî, Beyrut, 2010, (Mukaddime), I, 14.

² a.mlf., *a.g.e.*, (Mukaddime), I, 15.

geleneğini hem de hadislerin hangi coğrafyadan rivâyet edileceğini belirler bir mevkîe erişmiştir. Akran âlimlerin birbirlerine yönelttikleri sert tenkitler, zaman zaman cerh ve ta'dîl prensiplerinin dışında bir tonda cereyan etmiştir. Bu da söz konusu eleştirilerin değeri, mahiyeti ve hakkında konuşulan râvînin bu vasıfları geçekten taşıyıp taşımadığına yönelik zihinlerde soru işareti oluşturmuştur. Bu çalışmada akran râvîlerin birbirlerine yönelttikleri söz konusu tenkitlerin geçerliliği, tenkitlere neden olan iç ve dış etkenler ile cerh ve ta'dîl ilminde ifade ettiği anlam üzerinde durulmaktadır. Ayrıca muhatabını mahkûm etmeyi ve itibarsızlaştırmayı amaçlayan bazı akran râvî cerhlerinin, cerh ve ta'dîl ilminin güvenilirliğine olan etkisi değerlendirilmektedir.

II. Akran Râvî Cerhleri

Akran kelimesi arkadaş anlamına gelen 'karîn' kelimesinin cem'i olup, 'k-r-n' kökünden türemektedir. Çoğulu 'Kurûn' veya 'Akran'dır. Kârane kelimesi ise arkadaşlık etmek, karşılaştırmak anlamına gelmektedir.³

Hâkim en-Nisâbü'rî (v. 405/1014) 'akran' kelimesini "yaş veya sened olarak birbirlerine yakın olan râvîler' olarak,⁴ İbn Dakîk el-ÿyd (v. 702/1302) ise "yaş ve tabaka itibariyle birbirlerine yakın kimseler" olarak tanımlamışlardır.⁵ Akran râvîlerin birbirlerinden rivâyet ettikleri hadislere hadis usulünde 'müdebbec' denir.⁶

Aynı asırda yaşamış veya birbirleriyle karşılaşmış râvîlerin cerhlerini dönemlere ayırarak incelemekte fayda vardır. Zira sahâbe dönemindeki tenkit lafızlarıyla sonraki dönemde ifade edilen kavramlar arasında bazı farklılıklardan söz edilebilir. Hadis ilminde akran râvî cerhine bir çeşit rezervin konulduğu söylenebilir. Esasında aynı asırda yaşıyor olmak veya râvîyi tanımak, onun hakkında yorum yapabilmek açısından bir öncelik olarak görülse de; aralarında cereyan eden hâdiselerden ve diğer bazı gerekçelerden ötürü akranın birbirleri hakkındaki sözlerine ihtiyatla yaklaşmıştır.

A. Sahâbenin Birbirleri Hakkındaki Tenkitleri

Hadislerin Hz. Peygamber'den sâdır olduğu şekliyle anlaşılıp, aktarılmasına yönelik hassasiyet daha sahâbe asrında başlamıştır. Kendilerine

³ İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mu'cemü mekâyis'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, y.s., t.s., V, 76-77.

⁴ Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadis*, Beyrut, 1977, s. 215.

⁵ İbn Dakîku'l-ÿd, Ebu'l-Feth Takîyüddîn Muhammed b. Ali b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî, *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh ve mâ 'udîfe ilâ zâlike mine'l-ehâdisi'l-ma'dûde mine's-sihâh*, Beyrut, t.s., I, 49.

⁶ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takîyüddîn Osman b. Salahaddîn Abdurrahman b. Mûsa eş-Şehrezûrî, *'Ulûmu'l-hadis*, thk. Nureddin Itr, Beyrut, 1986, s. 588; Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istilahları Sözlüğü*, İstanbul, 2013, s. 22.

aktarılan rivâyetlerin yanlış nakledilmesi halinde rivâyeti düzeltme cihetine gitmişlerdir. Bunun yanında zaman zaman söz konusu hususla ilgili birbirlerini itham ettikleri de olmuştur. Bu minvalde sahâbenin birbirlerine yönelttikleri tezkib ifadelerinin mahiyeti, ulemânın dikkatini celp etmiştir.⁷

Enes b. Mâlik'e (v. 93/711-12) "falanca kişinin kunutun rükûdan sonra olduğu şeklinde bir rivâyet naklettiği haber verilince; 'Yanlış var (kezebe)', Resûlullâh (s.a.v.) rükûdan sonra yalnızca bir ay kunut yaptı" demiştir.⁸ Enes b. Mâlik'in buradaki ifadesinin yalanlama değil, her rükûdan sonra kunut okunduğuna dair yanlış anlamayı düzeltme mahiyetinde olduğu belirtilmiştir.⁹

Hz. Âişe'nin (v. 58/678) de bazı konularda yapılan rivâyetlerin yalan ve yanlış olacağını bir prensip gibi ortaya koyması konumuz açısından ehemmiyeti haizdir.¹⁰ Mesrûk, Hz. Âişe'ye şöyle demiştir:

-“Ey anneciğim! Muhammed (s.a.v.), Rabbî'ni gördü mü? Hz. Âişe dedi ki:

-“Bu söylediğin sözden ötürü tüylerim diken diken oldu, şu üç şeyi her kim söylerse muhakkak yalan söylemiş olur. Her kim Muhammed, Rabbî'ni gördü derse, muhakkak yalan söylemiştir.” Ardından Hz. Âişe şu âyetleri okur: “Gözler O’u idrak edemez, hâlbuki O, gözleri idrak eder. O en ince şeyleri bilir ve her şeyden haberdardır.”¹¹ “Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹² Yine Hz. Âişe devamla:

-Ve her kim sana, yarın ne olacağını bilirim derse, muhakkak yalan söylemiştir, dedi ve sonra şu âyeti okudu: “Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez.”¹³ Yine ardından Hz. Âişe devamla: Her kim sana Resûlullâh (s.a.v.) (vahyi) gizledi, derse, o kesinlikle yalan söylemiştir.” Daha sonra şu âyeti okudu: “Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun.”¹⁴

⁷ Sahâbenin birbirleri hakkındaki tezkib ifadelerinin anlamı ve mahiyeti için bkz. Bünyamin Erul, “Sahabe Döneminde Tekzib Olgusu ve Tekzibin Mahiyeti: Rivâyetlerdeki Tekzib İfadelerinin Anlamı Üzerine Bir İnceleme”, *AÜİFD*, s. 455-489.

⁸ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahih*, thk. Muhammed Zehir b. Nâsir en-Nâsir, Cidde, 1999, Vitri, 7.

⁹ Ahmed Nâim ve Miras, Kâmil, *Sahih-i Buhâri Muhtasari Tecdî-i Sarîh Tercüme ve Şerhi*, İstanbul, 2019, III, 189-190. Babanzâde Ahmed Nâim 'kizb' ifadesinin yalan söylemek anlamına geldiği gibi ehl-i Hicâz lügatinde 'hata etmek, yanlışlamak' manasında da kullanıldığını belirtmiştir. Sika kimselerin yine sika kimseler hakkında kullandığı 'kezebe fulân' gibi kavramların da bu örfe göre hata etti anlamında olduğunu zikretmiştir.

¹⁰ Erul, Bünyamin, *Hadis Tetkikleri*, Ankara, 2016, s. 64.

¹¹ el-En'âm, (6), 103.

¹² eş-Şûrâ, (42), 51.

¹³ Lokmân, (41), 34.

¹⁴ el-Mâide, (5), 67.

Ancak Hz. Peygamber, Cebrâî'î iki defa kendi sûretinde gördü, dedi.”¹⁵ Görüldüğü üzere Hz. Âişe rivâyetin sıhhatini tespit ederken, Kur’ân-ı Kerîm’in küllî ilkelerine aykırı olmamasını şart koşmuştur. Aksi yöndeki rivâyetleri ise yalan olarak nitelemiştir.

Sahâbe döneminde ‘kizb’ kelimesi ağırlıklı olarak yanılma anlamında kullanılmıştır.¹⁶ Bu rivâyetler sahâbe döneminde canlı, dinamik bir tahkik ve eleştiri zihniyetini ortaya çıkarmaktadır. Rivâyetlerin bir kısmında ortaya atılan kanaat, fetva veya icthad sahâbe tarafından tekzip edilmiştir. Yapılan tekzip kişisel kanaatlere dayanmaktadır. Bu haberlerin tahkik edilmesi sonucunda tekzip eden sahâbînin de yanlışlığı ortaya çıkabilmektedir.¹⁷ Örneğin Hz.Âişe, “Kim size Hz. Peygamber’in ayakta bevletti derse, onu doğrulamayın, zira ben onu ancak oturarak bevlederken gördüm”¹⁸ demiştir. Ancak buradaki misalde olduğu gibi Hz. Âişe’nin, Resûlullâh’ın (s.a.v.) daha çok ev hayatına vâkıf olup, sâir zamanlarındaki durumundan tümüyle haberdâr olmaması da ihtimal dâhilindedir. Öte yandan Hz. Âişe’nin “Ölünün yakınlarının ağlaması sebebiyle azab göreceği” rivâyetini nakleden Hz. Ömer’i tashih ederken, “Allah, Ömer’e rahmet etsin”¹⁹ şeklindeki bir cümle ile ifadesine başlaması, birbirlerine karşı son derece kibar bir üslup benimsediklerine delalet etmektedir. Bunun dışındaki bazı sözler ise beşer olmanın tabii bir gereği olması hasebiyle anlık kızgınlık vs. şeklinde değerlendirilebilir.²⁰

Sahâbenin tamamının udûl olarak kabul edilmesi²¹ de meseleyi bu bağlamda ele almayı gerektirmektedir. ‘Kezebe’ fiilinin zaman zaman ‘hata etti’ anlamında da kullanılması, konuyu bu şekilde değerlendirmeyi elverişli kılmaktadır.²² İbnü'l-Esîr (v. 606/1210) çeşitli rivâyetlerden örnekler vererek sahâbenin birbirlerine yönelik kullandıkları ‘kizb’ ifadesinin ‘hata etme’

¹⁵ Buhârî, Tefsîr, 53.

¹⁶ Sahâbenin birbirlerini tekzipine dair örnekler için bkz. İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürçânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, Beyrut, 2009, I, 61-63. Bünyamin Erul konuya ilişkin makalesinde, sahâbe dönemindeki tekzip ifadelerinin çoğunlukla içtihat veya kanaatinde isabet edememe anlamında olduğunu vurgulamıştır. Erul, ‘Sahabe Döneminde Tekzip Olgusu ve Tekzibin Mahiyeti: Rivâyetlerdeki Tekzip İfadelerinin Anlamı Üzerine Bir İnceleme”, *AÜİFD*, s. 489.

¹⁷ Erul, *Hadis Tetkikleri*, s. 64.

¹⁸ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbakî, Beyrut, 2010, Taharet, 14.

¹⁹ Buhârî, Cenâiz, 32.

²⁰ bkz. İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fadhîhî ve mâ yenbağî fî rivâyetihî, ve hamlihî*, thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyrî, Dammam, 2010, II, 1087-1101.

²¹ Nevevî, Ebû Zekerriyya Yahya b. Şeref b. Mürrî, *et-Takrib ve't-teysir li ma'rifeti süneni'l-beşiri'n-nezîr*, thk. Muhammed Osman el-Huşî, Beyrut, 2010, s. 50.

²² İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut, 1993, I, 709.

anlamında kullanıldığını söylemiştir.²³ Zehebî de (v. 748/1348) sahâbe arasında yaşandığı iddia edilen birtakım hadiselerin munkatı', zayıf ve bazı mevzû rivâyetlere dayandığını belirterek, konu ile ilgili uyarılarda bulunmuştur.²⁴

B. Sahâbe Sonrasında Akran Râvî Cerhleri

Hız Osman'ın şehâdetiyle başlayan fitne ortamı sahâbe sonrası döneme de sirayet etmiş, başta i'tikâdî konular olmak üzere pek çok farklı alanda ihtilâflar meydana gelmiş ve bu ayrışma hemen tüm dinî ilimlerde etkisini göstermiştir. Mürtekb-i kebîre, sıfatlar, halku'l-Kur'ân vb. birçok husus fırkalar ve ekoller arasında yolların ayrışma noktası olmuştur. Bunun yanında fetihler neticesinde Arapça bilmeyen kişilerin hadis rivâyetine dahil olması ve sebep oldukları hatalar, mevzû hadis faaliyetleri vs. gibi muhtelif konular, başta muhaddisler olmak üzere âlimlerin gündemini meşgul etmiş, buna karşı çeşitli direnç noktaları oluşturulmaya çalışılmıştır.

Nübüvvet ortamından zaman ve mekân itibarıyla uzaklaştıkça toplumda da yozlaşmalar artmış, güven duygusu, meydana gelen savaşlar, grupların birbirlerini tekfire kadar varan suçlamalar sebebiyle oldukça zayıflamıştır. Yukarıda da zikredildiği üzere hadisçiler, hadislerin sahihini sakîminden ayırmak üzere isnâd sistemini geliştirmiş, bununla da yetinmeyip râvînin güvenilirliği, hadis rivâyetine ehliyeti ve zabtının yeterliliği gibi kriterleri rivâyetin kabulü için şart koşmuşlardır. Ancak münekkit âlimlerin, çeşitli sâiklerle râvîyi cerh ederken, zaman zaman çizgiyi aştıkları ve birbirlerinin şahsiyet ve itibarlarını zedeleyecek bir üslup takındıkları müşâhede edilmektedir.

Bu dönemde cerhin müfesser olup olmaması, i'tikâdî, fikhî, siyasî farklılıklar veya kişisel anlaşmazlıklara dayalı olup olmaması gibi etkenler, yöneltilen tenkîdin geçerliliğini belirleyen faktörlerden olmuştur. Bu sebeple akran râvî cerhlerinin mümkün olduğunca objektif ölçütlere bağlı olarak tespit edilmesi önem arz etmektedir.

1. Mezheb Taassubu

Cerh ve ta'dîl ilminin teşekkülü, i'tikâdî ve fikhî mezheplerin kurulduğu, taassub ve tarafgirliğin yoğun olduğu bir zaman dilimine rastlar. Bu zaman çakışmasının, cerh ve ta'dîl faaliyetinin istismar edilmesinde büyük tesirleri

²³ İbnü'l-Esir, Ebü's-Se'âdât Mecdüddin el-Mübârek b. Esirüddin Muhammed b. Muhammed eş Şeybânî el Cezerî, *en-Nihâye fî garibi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kâhire, 2009, IV, 109. Urve b. Zübeyr, İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'in Mekke'de 10 sene kaldığını söylediğini duyunca, 'kezebe' demiştir. İbnü'l-Esir buradaki 'kezebe' ifadesi 'hata etti' olarak açıklamıştır.

²⁴ Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimeşkî, *Siyeru al'âlemi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut, 1985, X, 92.

olmuş,²⁵ fitne olaylarını takip eden süreçte yaşanan i'tikâdî ve fikhî ihtilaflar zaman zaman cerh üslubunun keskinleşmesine sebebiyet vermiştir. Özellikle Abbâsî halifesi Me'mûn (v. 218/833) döneminde başlayan Mihne süreci, cerh ve ta'dîl ilmini de yakından etkilemiş, âlimlerin birbirleriyle olan ilişkilerine ciddi zarar vermiştir. İbn Hacer de (v. 852/1449) bu dönemdeki cerh faaliyetleriyle ilgili olarak, taraflar arasında akâid konularında var olan ihtilâf sebebiyle dikkatli olunması ve yalnızca gerçek bilgilere itimat edilmesi gerektiğini bildirmiştir.²⁶ Neticede mezheb ve fırkalar arasındaki mesafe daha da açılmış ve görüşleri müdafaa etme gayreti zamanla mezheb taassubuna evrilmiştir.²⁷

Örneğin Muğîre b. Abdîrahmân'ın (v. 186/802) Kûfe kaynaklı rivâyetlerin medârı konumunda bulunan ve akranı olan iki âlim hakkında şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Kûfelilerin hadislerini Ebû İshâk (v. 188/804) ve A'meş (v. 148/765) kadar ifsad eden kimse yoktur."²⁸ Zehebî, bu rivâyetin ardından akranların birbirleri hakkındaki sözlerine itibar edilmemesi gerektiğini belirtmiştir.²⁹ Bu ifadede mübhem bir ifadeyle râvîlerin cerh edildiği,³⁰ cerhin müfesser olması kuralının da işletilmediği görülmektedir.³¹

Ebû Hanîfe'nin (v. 150/767) zabt vd. vasıfları ile ilgili yapılan pek çok menfi yorumun da mezheb ihtilâfına bağlı reddedilmesi gereken cerhlerden olduğu konusunda şüphe yoktur.³² İmâm Mâlik'e nisbet edilen, "İslâm dünyasında Müslümanlara Ebû Hanîfe'den daha zararlı birisi doğmamıştır" ifadesi de -şayet sahih ise- kabulü mümkün olmayan tenkitlerdendir.³³ Süfyân es-

²⁵ Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, Kayseri, 2017, s. 49.

²⁶ İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali Muhammed el-Askalânî, *Hedyu's-sârî*, s. 385.

²⁷ Cerh ve ta'dîl ilminde mezheb taassubu konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Kızılkaya, Sabri, *Cerh ve Ta'dilde Mezheb Taassubu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998.

²⁸ Zehebî, *Siyer*, V, 399.

²⁹ a.mlf., a.y. Zehebî'nin akran râvîlerin cerhine yönelik metodu için bkz. Reşid, Mahmûd Ahmed, "Menhecû'l-İmâm ez-Zehbî fi't-Teâmül Maa Cerhi'l-Akrân", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, s. 81-100, c. 6, sayı:2, 2008, s. 81-100.

³⁰ Hadis İmamlarından sâdir olan mübhem cerhlerle ilgili iki farklı görüş söz konusudur. Bazı hadisçiler, bu İmamların hadis ve cerh-ta'dîl ilmindeki otoritesi sebebiyle mübhem cerhlerinin makbul olduğunu söylemişlerdir. Diğer bir grup ise, mübhem tenkidlerin kaynağına bakmaksızın mutlak manada geçersiz olduğunu savunmuşlardır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latîf et-Tehânevî el-Osmânî, *Kavâid fi 'ulûmi'l-hadîs*, Beyrut, 1972, s. 172-173.

³¹ Muallimî, Ebû Abdillâh Abdurrahman b. Yahyâ b. Ali el-Mu'allimî el-Yemânî, *et-Tenkîl limâ verade fi Te'nîbi'l-Kevseri mine'l-ebâtîl*, thk. M. Nâsîrüddîn el-Elbânî, Riyad, 2010, I, 260.

³² Sabrî, Âmir Hasan, *Selâsü resâil fi 'ilmi'l-cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut, 2004, s. 128 (muhakkikin notu).

³³ Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, thk. Beşşar Avvad Ma'rûf, Beyrut, 2002, X, 544.

Sevrî'nin (v. 161/778), Ebû Hanîfe'nin tövbeye davet edileceği, ölünceye veya tövbe edinceye kadar da hapsedileceğini yönelik ifadesi de benzer mahiyettedir.³⁴ Süfyân es-Sevrî'nin ircâ³⁵ konusundaki sert tutumu ve bu görüşte olanlara şiddetle karşı çıkan birisi olması, Ebû Hanîfe'ye karşı sert tutum takınmasına ve onu sika olmayan biri olarak nitelemeye sevk etmiş olabilir.³⁶ Bir rivâyete göre Humeydî (v. 219/834), Mescid-i Harâm'da Kitâbu'r-red alâ Ebî Hanîfe'yi okurken, "İnsanlardan bazıları şöyle dedi" şeklinde ifadeler kullanır. Humeydî'ye, Ebu Hanîfe'nin adını zikretmemesinin sebebi sorulduğunda ise, "Onun adını Mescid-i Harâm'da zikretmeyi kerih görüyorum" diye cevaplaması,³⁷ Ehl-i re'y ile Ehl-i hadis arasındaki yaklaşım farklılığının cerh ve ta'dîl ilmine olan etkisinin ne boyutta olduğunu göstergesidir. Karşılıklı zıtlasma ve sözlü atışmanın ileri dereceye varması, yersiz ve aşırı tenkitlerin sayısının artmasına neden olmuştur. Bu nedenle üçüncü asırdan itibaren Ebû Hanîfe'ye ve talebelerine yönelik cerhlere itibar edilmeyeceği söylenebilir.³⁸

Müşamahâ çerçevesinde yaklaşılması gereken fikhî ihtilafların mecrasından saptırıldığına dair bir başka örnek şöyledir: İbn Ebî Zî'b'e (v. 159/776) İmâm Mâlik'in (v. 179/795), "Alıcı ve satıcı ayrılmadıkları sürece muhayyerdir"³⁹ hadisiyle amel etmediği ulaşıncı, "Tövbeye davet edilir... Tövbeye etmezse boynu vurulur" der.⁴⁰ Zehebî bu ifadeler karşısında şaşkınlığını gizleyememiş, İbn Ebî Zî'b'in bu ifadelerini eleştirdikten sonra akranların birbirleri hakkındaki sözlerinin çoğuna itimat edilemeyeceğini vurgulamıştır.⁴¹ Bu çerçevede cerhve ta'dîl lkaynakları incelendiği takdirde, otoritelerin şahsi eğilimlerinin yapılan değerlendirmeleri yönlendirdiği rahatlıkla görülmektedir.⁴²

İmâm Şâfi'nin de (v. 204/820) Mâlikîlerden ayrılıp müstakil bir mezhep

³⁴ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürri, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, Beyrut, 2010, XIX, 230.

³⁵ Ebû Hanîfe'yi Mürcî'likle ithâm eden hadisçiler için bkz. Kahraman, Hüseyin, *Hadis İlmünde Bir Cerh Terimi Olarak İrcâ ve Mürcî Râviler*, Bursa, 2011, s. 107-109.

³⁶ Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ, *ed-Du'afâ'ül-kebir*, thk. Abdülmü'tî Emin Kal'acî, Beyrut, 2014, IV, 281; Ünal, İsmail Hakkı, *Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara, 2018, s. 273.

³⁷ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkin*, thk. Mahmud İbrahim Zâyed, Halep, 2010, III, 70.

³⁸ Karahan, Abdullah, *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik*, İstanbul, 2018, s. 133.

³⁹ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed: *el-Musannef*, thk. Muhamed Avvâme, Beyrut, 2013, IV, 504.

⁴⁰ Zehebî, *Siyer*, VII, 742.

⁴¹ a.mlf., *a.g.e.*, VII, 742-743.

⁴² Kırbaoğlu, Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Ankara, 2019, s. 165.

kurduğu için teşeyyu⁴³ ile itham olunduğu söylenmiştir. Bu konuda Zehebî'nin de belirtmiş olduğu üzere bsmelenin namazda cehrî okunması, sabah namazında kunut ve yüzüğü sağ ele takmak gibi fikhî meselelere istinad etmişlerdir. Şâfiî'ye aynı ithamı⁴⁴ yöneltenler arasında İclî de (v. 261/875) vardır. Zehebî'nin ifadesine göre bu ithama sebep olan konulardan birisi de Şâfiî'nin Ehl-i beyt'e yönelik bazı muhabbet ifadeleridir.⁴⁵

Yahyâ b. Ma'în'in, Şâfiî hakkında 'sika değildir' ifadesini kullandığı rivâyet edilir. Zehebî, Yahyâ b. Ma'în'in bu cerhine itimad edilemeyeceğini söylemiştir. Yahyâ b. Ma'în'in cumhûra muhâlefet etmemek kaydıyla cerh ve ta'dîle dair hükümlerine itibar edilebileceğini söyleyen Zehebî, Şâfiî hakkındaki bu cerhin, Yahyâ b. Ma'în'in Hanefî mezhebine bağlılığındaki taassubundan kaynaklandığını belirtmiştir.⁴⁶ Ahmed b. Hanbel' de Yahyâ b. Ma'în'i, Şâfiî'nin ilmî mevki konusunda uyarılar arasındadır.⁴⁷

Zehebî, Rebîa b. Ebî Abdîrrahman'ın (v. 136/753), Ebu'z-Zinâd (v. 130/748) hakkında kullandığı 'Sika değildir' ifadesinin aralarındaki mezhep ihtilâfî kaynaklı düşmanlık sebebiyle dikkate alınamayacağını söylemiştir.⁴⁸

Ehl-i hadisin kelâmla iştigali mekruh addetmesinin bir yansıması olarak Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Hâris el-Muhâsibî'yi (v. 243/857) cerh

⁴³ Genel olarak ilk dönem âlimlerine göre Hz. Ali'yi, Hz. Osman'a tafdîl etmek anlamındadır. Müteahhirûna göre ise, Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'den sonra insanların en üstünü kabul etmenin yanında Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ömer'e ta'n etmektedir. (İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzi'b*, y.s., 2010, I, 94; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimeşkî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Becâvî, Beyrut, 1963, I, 6; Aydınlı, *Hadis Istihlâhları Sözlüğü*, s. 319, Aşıkcutlu, Emin, "Teşeyyu"md., *DİA*, XL, 564-565, İstanbul, 2011, XL, 564.

⁴⁴ İmâm Şâfiî'ye yöneltilen ithamlar için bkz. Kanarya, Bayram, "Cerh-Ta'dîl Bağlamında İmâm Şâfiî'ye Yöneltilen İthamlar", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 227-244, c. 16, sayı:3, 2017/1, s. 227-244.

⁴⁵ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimeşkî, *er-Ruvâtü's-sikât el-mütekelleme fihim bimâ lâ yücibu reddheum*, thk. Muhammed İbrahim el-Mevsilî, Beyrut, 2010, s. 31-32. Bu muhabbet ifadelerinden bir tanesi de şu şekildedir:

Âl-i Muhammed'i sevmek, Râfîzîlikse eğer *İnsanlar ve cinler şahid olsun ki ben de Râfîziyim* (Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs, *Divânü's-Şâfiî*, thk. Mücâhid Mustafa Behcet, Dımaşk, 1999, s. 74). Hükümete karşı bir ayaklanmada Ehl-i beyt bağlılarıyla hareket etmekle suçlanan Şâfiî, Yemen'den önce Bağdat'a, ardından Rakka'ya, ayağında demir prangalar olduğu halde halifenin huzuruna götürülerek tutuklanır. (Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Menâkıbü'l-İmâm eş-Şâfiî*, Kâhire, 1986, s. 71, İbn Asâkir, Ebû Muhammed Bahâüddîn el-Kâsım b. Ali el-Hasan ed-Dimeşkî, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, Dımaşk, 1995, LI, 299)

⁴⁶ Zehebî, *er-Ruvâtü's-sikât el-mütekelleme*, s. 28-29.

⁴⁷ İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-İlm*, s. 1107.

⁴⁸ Zehebî, *Siyer*, VI, 163-164.

etmiştir.⁴⁹

Ayrıca ulemâ ile tasavvuf ehli arasındaki meşreb farklılığının da cerh-tadil ilmine belli ölçülerde yansımaları olmuştur. Örneğin, Ebû Zür'a er-Râzî'ye (v. 264/878) Hâris el-Muhâsibî ve kitapları hakkında sorulunca şöyle demiştir: “Onlar bid‘at ve dalâlet kitaplarıdır. Esere sarıl, onda seni bu kitaplara muhtaç bırakmayacak ilim vardır. Size Mâlik, Sevrî ve Evzâi'nin (bu kitapların) tehlike ve saptırmalarına karşı tasnif ettiği eserler ulaştı mı? İnsanlar ne kadar hızlı bir şekilde bid‘ate koşuyorlar”⁵⁰

Netice olarak Ehl-i bid‘atten hadis alınmaması gerektiği ilkesi hadisçiler tarafından ilk devirlerde uygulanmaya çalışılsa da bid‘at mensubu olma konusunun tespitindeki belirsizlik ve zaman zaman fikhî ihtilâfların dahi bazı kesimlerce tekfir konusu yapılması, bu prensibin yanlış tatbik edildiği uygulamaların olduğunu göstermektedir.

Mihne olayına adı karışan bazı Mu‘tezilî âlimlerin amelde Hanefî mezhebine tâbi olması, Hanefî âlimlerin hadis rivâyeti konusunda devre dışı kalmasına sebep olan faktörlerden birisi olarak gözükmemektedir. Bunun yanında Ehl-i re‘y-Ehl-i hadis tartışmasına rengini veren önemli etkenlerden birisi de re‘y ile hüküm verme konusudur. Selef âlimlerinin, özellikle müteşâbih nassları olduğu gibi kabul etme ve te‘vile müracaat etmeme anlayışına karşı re‘y ehli, bu nassların maksat ve gayeleri esas alınarak yorumlanması gerektiğini söylemişlerdir. Bu tutum da Ehl-i hadisin tepkisine sebep olmuş ve Ehl-i re‘y'den pek çok âlim bu sebepten dolayı cerh edilmiştir. Buna karşılık Kûfeli âlimler de fakih râvîlere özel bir vurgu yaparak diğer râvîlere karşı bir rezerv koymuşlardır. Ancak hadis tarihini bütünüyle mezhebçi yaklaşımların etkisiyle şekillenmiş bir olgu olarak görmek de hatalı bir çıkarım olacaktır.⁵¹

2. Husûmet veya Kişisel Anlaşmazlık

Âlimler arasında gerek fikhî ve i‘tikâdî tartışmaların farklı mecralara sapmasıyla, gerekse de siyâsî tartışmaların dinî alana taşınmasıyla, bazen de tamamen şahsî mülâhazalarla rekabet veya düşmanlık oluşabilmiştir.⁵²

Konuyla ilgili müstakil başlık açan İbn Abdilberr'in⁵³ “Sizden önceki

⁴⁹ Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil*, s. 414.

⁵⁰ Zehebî, *a.g.e.*, IX, 488.

⁵¹ Akgün, *Hadis Rivâyet Coğrafyası*, s. 209.

⁵² Akran râvîlerin birbirlerine yönelttikleri cerh ifadelerinin mâhiyeti ve bazı örnekler için bkz. Mutayrî, “İrşâdu'l-Eimmeti'l-Âlâm İlâ Fehmi Hakikati Cerhi'l-Akrân”, *Jurnal al-Turath*, s. 64-74.

⁵³ *Câmi'u beyâni'l-'ilm* adlı eserinde ulemanın birbirleri hakkındaki tenkitleriyle ilgili “Bâbu hükmi kavli'l-ulemâ ba'duhum fi ba'd” ismiyle bir başlık açmıştır. (İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-'ilm*, II, 1087-1119).

ümmetlerin hastalıkları size de sirayet etmiştir. Bunlar kin ve hasettir.”⁵⁴ hadisiyle konuya giriş yapması, bu hasletten kaçınmanın hiçbir ümmete nasip olmadığına ve haset duygusunun insanda potansiyel olarak var olduğuna dair bir örnektir. İbn Abbas da (v. 68/687-88) benzer bir duruma şu sözleriyle dikkat çekmiştir: “Âlimlerin ilmine kulak veriniz. Onların birbirleri hakkındaki sözlerini ise tasdik etmeyin. Nefsimi elinde tutana yemin olsun ki, onların kıskançlığı ağıldaki tekenin kıskançlığından daha fazladır.”

Tenkit yapan âlim ne kadar gayret etse de tenkit ettiği şahısla arasındaki kişisel problemleri cerh ve ta’dil kararlarına bir ölçüde yansıtmıştır. Hatalı karar verilmesine neden olan bu duruma cerh ve ta’dil ilminin önde gelen şahısları bile kapılabilmıştır.⁵⁵ İbn Hibbân (v. 354/965) konu ile ilgili şunları söylemiştir: “Kıskanılan kişi daima kötülenir, çünkü kıskanç kişi, kıskandığı kişide kusur arar, bulamadığı zaman da benzeri bir şeyi ona isnâd eder.”⁵⁶

Münekkit âlimler bu durum karşısında şöyle bir genel prensip benimsemişlerdir: Buna göre cerh, şahsî birtakım çekişmelere, düşmanlığa, nefrete veya kıskançlığa dayanıyorsa o cerhe itibar edilmez. Râvinin cerhi objektif kriterlere dayanmalıdır.⁵⁷ Tehânevî (v. 1974) bu konuda şöyle demiştir: “Taassup, düşmanlık, karşılıklı kin ve nefret gibi sebeplerden kaynaklanan cerh kabul edilmez. Yine akranelerin hüccetsiz ve delilsiz olarak birbirleri hakkında taassup ve karşılıklı nefret dolayısıyla yaptıkları cerh de makbul değildir. Bunların dışındaki cerhler ise geçerlidir.”⁵⁸

Yine rivâyete göre Ebû Hanîfe, o sırada hasta olan A’meş’i (v. 148/765) ziyaret eder. Ziyaret esnasında A’meş’e, rahatsızlık vermeme düşüncesi olmasa daha sık geleceğini söyleyince, “Sen kendi evindeyken dahi bana ağır geliyorsun, yanıma gelince nasıl ağır olmazsın” cevabını almıştır. A’meş’in evinden çıktıktan sonra Ebû Hanîfe, yanındaki Fadl b. Mûsâ’ya (v. 192/807): “A’meş, hiçbir zaman Ramazan orucu tutmamış ve cünüplükten dolayı gusül abdesti almamıştır” demiştir.⁵⁹

Bu minvalde İmâm Mâlik ile İbn İshâk (v. 151/768) arasında yaşananlar dikkat çekicidir. İki âlim de karşılıklı olarak birbirlerinin nesepleriyle ilgili olarak değerlendirmede bulunmuş ve her biri, diğerinin mevâlî olduğunu

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el Mervezî, *Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire, 2013, II, 190.

⁵⁵ Karahan, *Hadis Râvîlerinde Güvenilirlik*, s. 106.

⁵⁶ İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmuîd Hân, Haydarâbâd, 2009, VIII, 26.

⁵⁷ bkz. İbn Abdilberr, *Câmi’u beyâni’l-ilm*, II, 1113; Zehebî, *Siyer*, I, 49.

⁵⁸ Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latif et-Tehânevî el-Osmânî, *Kavâ’id fi ’ulûmi’l-hadis*, Beyrut, 1972, s. 197.

⁵⁹ İbn Abdilberr, *Câmi’u beyâni’l-ilm*, II, 1101. Ebu Hanîfe’nin bu ifadeleri A’meş’in, su görülmesiyle guslün gerekeceği görüşüne ve sahur vakti için Huzeyfe hadisiyle amel etmesine yönelik bir göndermedir.

iddia etmiştir. Mâlik b. Enes, *Muvatta*'yı yazdığı zaman İbn İshâk, "Onu bana getirin, ben onun baytarıyım!" demiştir. Bu söz Mâlik'e ulaştırılınca, "Bu adam deccâllerden bir deccâl, Yahûdilerden hadis rivâyetinde bulunuyor" diyerek karşılık vermiştir. İbn İshâk, İmâm Mâlik'in Kureyş kabilesinin Teym Oğulları kolunun mevlâsı olduğunu iddia etmiştir. Mâlik b. Enes bu konuda İbn İshâk'ı tekzip edip, Teym Oğulları'nın asil üyesi olduğunu söylemiş, meydana gelen düşmanlık sonucunda İbn İshâk, Irak'a gitmeye karar vermiştir. Daha sonra ise aralarında sulh yapılmıştır⁶⁰

Halku'l-Kur'ân mihnesi, i'tikâdî ve fikhî ayrımları keskinleştirmekle kalmamış, aynı zamanda pek çok âlimin arasının açılmasına sebep olmuştur. Mihne hâdisesinden önce çok iyi iki arkadaş olan Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Ma'in'in (v. 233/848) arasının, Yahyâ b. Ma'in'in halku'l-Kur'ân konusundaki baskılara boyun eğmesi nedeniyle bozulması da dikkat çekicidir. Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'in'e bu olaydan sonra küsmüştür. Daha çok kişisel kırgınlığın bir eseri olan bu yaklaşımın Yahyâ b. Ma'in'in mevûkiyetine gölge düşürmeyeceği açıktır.⁶¹ Ahmed b. Hanbel, aynı gerekçe ile Ali b. Medinî'den (v. 234/848-49) de hadis rivâyetini terk etmiştir.⁶²

Rivâyete göre Zühli (v. 258/872), Buhârî Nisâbûr'a geldiğinde halkı Buhârî'nin yanına gidip hadis dinlemeleri için teşvik eder. Ayrıca, halku'l-Kur'ân konusunda soru sorulmaması yönünde insanları uyardığı da söylenir. Ancak Buhârî'yi kıskanan bazı kişilerin yönlendirmesi sonucu Buhârî'ye Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı sorulmuş, Buhârî ilk etapta cevap vermek istemese de ısrarlı sorular karşısında Kur'ân'ın değil, kulların fiillerinin (okuyuşlarının) mahlûk olduğunu söylemiştir. Bunu üzerine kargaşa çıkmış ve dinleyiciler meclisi terk etmişlerdir. Zühli, halku'l-Kur'ân konusunda tâvîzsiz bir tutum sergilemiş, Kur'ân'ın mahlûk olduğunu iddia edenlerin küfre düşeceğini, karısından boşanmış olacağını, tövbeye davet edilip, teklifi kabul etmediği takdirde boynunun vurulacağını söylemiştir. Zühli, Buhârî'nin toplum nezdindeki itibarını bitirmek için adeta bir kara propaganda yürütmüş, Buhârî ile aynı ortamda bulunanların dahi töhmet altında kalacağını bildirmiştir. Neticede Zühli'nin vali Halid b. Ahmed'i kışkırtması sonucu Buhârî, Nişâbûr'u terk etmek zorunda kalmıştır.⁶³ Siyasî saiklerle ortaya çıkan bir tartışmanın cerhin bir parçası haline getirilip, Buhârî gibi bir hadis otoritesinin bu ithamla yaftalanması dikkat çekicidir. Bu durum mihne

⁶⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu's-sikât*, VII, 382; İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, II, 1105; İbn Seyyidünnâs, *Ebu'l-Feth Fethuddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'muri, Uyunü'l-eser fi funûni'l-meğâzi ve's-semâil ve's-siyer*, Beyrut, 1993, I, 16-17.

⁶¹ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimeşkî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Becâvî, Beyrut, 1963, IV, 410.

⁶² Ukaylî, *Kitâbu'd-du'afâi'l-kebîr*, III, 239.

⁶³ Hatîb, *Târîh*, II, 340; Zehebî, *Siyer*, XII, 455-456.

süreciyle birlikte, bazı âlimlerin aralarındaki ihtilâfların görüş ayrılığı olmaktan çıkıp, bir inanç ayrılığı haline geldiğini ve nefretin dinî bir hüviyete büründüğünü ortaya koymaktadır.⁶⁴

Zehebî, Ebû Bekr b. Ebî Dâvûd'un (v. 316/929) biyografisinde, onun hakkında varid olan tenkitleri redderken, İbn Cerîr et-Taberî'nin (v. 310/923) İbn Ebî Dâvûd hakkındaki sözüne itibar edilemeyeceğini söylemiştir. Zira Taberî ile aralarında açık bir düşmanlık vardır. Dolayısıyla akranların birbirleriyle ilgili bu tip sözleri karşısında tevakkuf etmek gerekir.⁶⁵

Zikrettiğimiz bu tenkit ifadeleri çerçevesinde İbn Abdilberr güvenilir İmâmların birbirleri hakkındaki söylediklerini kabul edenlerin, sahâbenin de kendi aralarındaki menfî ifadeleri kabul etmek zorunda kalacağını, dolayısıyla bu sözlere itibar edilmesi durumunda açık bir sapıklık ve hüsrana düşüleceğini belirtmiştir.⁶⁶ Konu mahiyeti itibariyle derin ayrılıklara sebep olduğu için, Şâfi'î fakihî ve biyografi yazarı Tâcuddin es-Sübki (v. 771/1370), Hâris el-Muhâsibî'nin (v. 243/857) biyografisinde şunları söylemiştir: "Ey doğruyu arayan! Sana, geçmiş İmâmlara karşı edep yolunu tutmak yaraşır. Onlardan bir kısmının diğerleri hakkındaki sözlerine açık bir delil olmadıkça aldırış etmemen gerekir. Eğer onların aralarında vuku bulan hâdiseleri te'vil edebilirsen ve hüsn-ü zan besleyebilirsen buna yapış. Eğer bunu yapamazsan onların aralarında meydana gelen olaylardan yüz çevir, çünkü sen bunun için yaratılmadın."⁶⁷

3. Bölgeler Arası Rekabet ve Asabiyet

İlim merkezlerinin 'Ehl-i Hicaz', 'Ehl-i Kûfe' gibi buldukları coğrafyaya ait isimlerle anılır olması ve mezheb aidiyetinin istikrar kazanması bu merkezler arasında zaman zaman çekişmeler yaşanmasına sebep olmuştur. Dinî metinleri, daha ziyade olduğu gibi ve te'vil etmeden anlamayı temel prensip edinen Hicazlılar ile, rivâyetin yanında kıyas ve istidlâl gibi metotları da sürece dâhil edip, re'y ile kanaat izhar eden Kûfeliler olarak tavsif edilebilecek iki yaklaşım tarzı, hicri ikinci asırdan itibaren belirgin bir hüviyete bürünmüştür.⁶⁸ İhtilâf konularının keskinleşmesiyle birlikte, özellikle Medineli âlimlerin diğer ilim çevrelerinden hadis rivâyeti konusunda isteksiz oldukları söylenebilir.⁶⁹

⁶⁴ Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, s. 79.

⁶⁵ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimeski, *Tezkiretü'l-huffâz*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, Haydarâbâd, 2009, II, 772.

⁶⁶ İbn Abdilberr, *Câmi'ü beyâni'l-ilm*, II, 1113

⁶⁷ Sübki, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, I, 475.

⁶⁸ Ehl-i re'y ve Ehl-i hadîsin yaklaşımlarının gelişim süreci için bkz. Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları*, s. 126 vd.

⁶⁹ Bu yönüyle Medine hadis alan değil daha çok hadis veren bir şehir olmuştur. Bunun üç önemli nedeni olduğu ifade edilebilir: 1-Sahâbe döneminden itibaren Medine'nin Dârü's-

Buna rağmen Irak bölgesinden gelen rivâyetlere karşı duyulan bu kuşkunun nüvelerine sahâbe döneminde de rastlanmaktadır. Enes b. Mâlik (v. 93/711-12) Irak'tan döndüğünde, Ebû Talha (v. 34/654-55) ile Ubeyy b. Ka'b (v. 33/654) yanına gelirler. Enes, misafirlerine ateşte pişmiş bir yemek ikram eder. Sofradan kalkınca ise abdest alır. Bunun üzerine Ebû Talha ve Ubeyy b. Ka'b ona, "Bu nedir ey Enes! Iraktan mı?" der. (Yani bu ilmi Irak'tan mı edindin?). Bunun üzerine Enes: "Keşke böyle yapmasaydım"⁷⁰ demek durumunda kalmıştır. Bu rivâyette geçen 'İrakiyye' tabirine yapılan şerh, Irak mektebine karşı takınılan durumu açıkça ortaya koymaktadır.⁷¹

Mâlik b. Enes'in, Irak'tan bir grubun gelmesi üzerine "Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğunda, inkârcıların yüzlerindeki hoşnutsuzluğu hemen fark edersin"⁷² âyetini okuması bölgeler arasındaki rekabeti yansıtan çarpıcı örneklerden biridir.⁷³ Yine İmâm Mâlik'in yanında Iraklılardan bahsedilince, 'Onlara Ehl-i Kitap gibi muamele edin, ne tasdik edin ne de yalanlayın! "Sadece 'Bize ve size indirilene iman ettik, sizin ve bizim ilâhımız birdir"⁷⁴ deyin"⁷⁵ âyetini okuyarak Kûfeliler'i bir bakıma Ehl-i Kitap'a benzetmiştir. Bunun yanında o bölgeye duyulan itimatsızlığın ve rekabetin yansımaları olarak İmâm Mâlik'ten şöyle bir ifade de rivâyet edilmiştir: "Önceki nesillerimiz nasıl sizin önceki nesillerinizden (hadis) almadılarsa, sonraki nesillerimiz de sizin sonraki nesillerinizden (hadis) almazlar. Alkame (v. 62/682), Esved (v. 75/694), ve Mesrûk (v. 63/683) buralara gelirlerdi, ancak kimse kendilerine bir şey sormazdı."⁷⁶

Hişâm b. Urve'nin (v. 146/763) "İraklılar sana bin hadis rivâyet ederse dokuz yüz doksan dokuzunu at"⁷⁷ demesi Ehl-i Hicâz'ın Kûfeliler'e karşı bakışını ortaya koymaktadır. Buna göre Irak yöresinin kategorik bir biçimde mevsûkiyetini yitirmesi gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Özellikle ilk dönemlerde her bölge kendi rivâyet kaynaklarıyla övünürken,

sünne olarak çok sayıda hadise sahip olması. Dolayısıyla ilk zamanlarda başka beldelerin hadislerine ihtiyaç duyulmamıştır. Bu durum hicrî II. yüzyılın sonlarına kadar böyle devam etmiş, ondan sonra ise ihtiyacın artmasına bağlı olarak bu sınırlar ortadan kalkmıştır. 2-Medinelilerin başka belde rivâyetlerine olan güvensizlikleridir. 3-Medîne'ye atfedilen kutsiyet. (Akgün, Hüseyin, *Hadis Rivayet Coğrafyası*, İstanbul, 2019, s. 67).

⁷⁰ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, I, 410.

⁷¹ Hatiboğlu, Mehmed Said, *Siyâsi-İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, Ankara, 2016, s. 137.

⁷² Hac, (22), 72.

⁷³ İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-İlm*, II, 1107.

⁷⁴ el-Ankebût, (29), 46.

⁷⁵ İbn Abdilberr, a.y.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el Mervezî, *el-İl el ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed b. Abbas, Riyad, 2001, I, 294.

⁷⁷ Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî, *Tedribu'r-râvi fi şerhi Takribi'n-Nevevi*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Beyrut, 1994, I, 89.

karşı tarafı küçümsemiştir.⁷⁸ Meselâ, Abdullah b. İdris el-Kûfi'nin (v. 192/808) yanında Hicazlılar ve Kûfeliler'den oluşan bir topluluk varken sarhoşluk veren şeyler hususunda tartışma yaşanır. Hicazlılar sarhoşluk veren şeylerin haramlığını savunurken Kûfeliler de helâl olduğunu ispat etmeye çalışıyorlardı. Kûfeliler'den bazıları Sa'îd b. Zıla' ve aracılığıyla Hz. Ali'den (v. 40/661) ruhsata delalet eden bir rivâyet naklettiler. Hicazlılar ise buna, "Vallahi bize ne Muhacirden ne Ensârdan ne de çocuklarından (delil) getiriyorsunuz. Ancak körlerden, tek gözlülerden, topallardan ve gözü bozuklardan (delil) getiriyorsunuz" diyerek çıkmıştır.⁷⁹

Süfyân b. Uyeyne'den (v. 198/814) rivâyet edilen şu sözler de bölgeler arası rekabete bir örnektir: "Bağdat'ın gençleri Basra ve Kûfe'nin gençlerinden daha müttakidir."⁸⁰

Ebû Hanîfe'nin re'yinin neden Medîne'ye giremediği Muhammed b. Mesleme'ye (v. 216/831) sorulduğunda, "Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Oraya Deccâl ve tâûn giremez' hadisini okuyup, 'O (Ebû Hanîfe) deccâllerden bir deccâldir'"⁸¹ demesi de bölgeler arası rekabetin ulaştığı boyut hakkında ciddi bir fikir vermektedir.

İbn Sa'd'ın (v. 230/845), hocası Vâkîdî'ye (v. 207/823) uyararak, Muhârib b. Disâr'ı (v. 116/735) cerh etmesini İbn Hacer, Medîneliler'in Iraklılar'dan yüz çevirmelerine bağlamaktadır.⁸²

Ebû Hanîfe'nin hocalarından Hammâd b. Ebî Süleyman'ın (v. 120/737) Hicazlıları kast ederek, "Sizin çocuklarınız, hatta çocuklarınızın çocukları bile onlardan daha bilgilidir"⁸³ sözü ile "Ey Kûfeliler! Allah'a hamd edin. Zira ben Atâ (v. 115/733), Tâvûs (v. 105/723) ve Mücâhid (v. 103/721) ile karşılaştım. Sizin çocuklarınız, hatta çocuklarınızın çocukları bile onlardan daha bilgilidir"⁸⁴ ifadeleri de Kûfeliler'in bir kısmının da benzer bir yaklaşıma sahip olduğunu göstermektedir.

Irak bölgesi âlimlerine yönelik mübâlağa içeren bazı sert tenkitler⁸⁵ bir kenara bırakılacak olursa, Hicâz bölgesi âlimlerinin, o bölgeden rivâyet edilen hadislerle karşı ihtiyatlı davranmaları konusunda nispeten haklı oldukları söylenebilir. Zira hadis uydurma faaliyetinin en yoğun olduğu bölge Irak

⁷⁸ Akgün, *Hadis Rivâyet Coğrafyası*, s. 203.

⁷⁹ Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, Beyrut, 1977, s. 73.

⁸⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 242.

⁸¹ Hatîb, *Târih*, XV, 544.

⁸² İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 443.

⁸³ İbn Abdilberr, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, II, 1093.

⁸⁴ a.mlf., a.y.

⁸⁵ İlmî muhitlerin birbirleri hakkındaki menfi yorumları hakkında dikkatli olunması gerektiğine dair bkz. İbn Abdilberr, *a.g.e.*, II, 1113.

coğrafyasıdır.⁸⁶ Mâlik b. Enes'in Irak'ı kast ederek, "Orası darphane gibidir; gece hadis basılır, gündüz harcanır"⁸⁷ ifadesi de o dönemde Irak'ın hadis uydurma faaliyetinin merkezinde olduğunu gösterir mahiyettedir. Nitekim İmâm Şâfi'î, "Şu taraftan-Irak'ı işaret ederek- gelen bir hadisin burada- Hicaz veya Medîne'yi işaret ederek-bir aslı yoksa ona itibar etme"⁸⁸ diyerek, Irak bölgesinden rivâyet edilen hadislere karşı dikkatli olunması gerektiğini belirtmiştir. Resmî hadis tedvinin önde gelen ismi Zührî de benzer bir hususu şu şekilde dikkat çekmiştir: "Doğu'dan bize bilmediğimiz hadisler gelmeseydi ne hadis yazar ne de yazılmasına müsaade ederdik."⁸⁹ Ancak Kûfe'nin bu sıkıntılı konumuna rağmen yine de Hicaz ehlinin âlimlerin Kûfeli âlimler hakkında yaptıkları aşırı tenkitlerin haklı olmadığını, bunların çoğunun akran râvîler arasında farklı sebeplerden kaynaklanan aşırı yorumlar olduklarını da belirtmemiz gerekmektedir.

III. Değerlendirme

Cerh ve ta'dîl faaliyetinin özü itibarıyla subjektif bir mahiyet arz etmesi tabii'dir. Çok geniş bir muhtevaya sahip olan ricâl edebiyatı göz önüne alındığında, münekkit âlimlerin, her ne kadar uzak durmaya çalışsalar da, beşer olmanın ayrılmaz bir parçası olan öfke, sevinç, haset, fırka mensubiyeti gibi özelliklerinden tamamıyla hâli oldukları gibi bir düşünceye kapılmak yanlış olacaktır. Dolayısıyla her bir münekkit için bu duyguların renk ve yoğunluğunu oluşturduğu bakış açılarının farklı olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Bu açıdan bir râvî ile alakalı farklı değerlendirmelerin cerh ve ta'dîlin bir ictihat faaliyeti olması hasebiyle bir dereceye kadar normal karşılanması gerekir.

Konunun psikolojik ve toplumsal boyutu da göz ardı edilmemelidir. Herhangi bir insanın bir başkasıyla yaşadığı problemin, o kişiyle olan münasebetine ve hakkında besleyeceği kanaate zarar verebileceği aşikârdır. Aynı şekilde sosyal düzeyde yaşanan karalama kampanyaları ve bilgi kirlilikleri de bahse konu kişiler ile ilgili düşüncelere zarar verebilir. Ancak genel tabloya bakıldığında ortaya çıkan sonuç, âlimlerin bir râvînin cerhinde hata üzere icmâ etmesinin çok düşük bir ihtimal olduğudur. Bunun sebebi zaman zaman sınırları aşılrsa da ortaya konulan cerh ve ta'dîl esaslarıdır. İmâm Buhârî başta olmak üzere muhaddislerin, eserlerinde bid'at ehlinin kabul edilen bazı

⁸⁶ Irak bölgesinde özellikle Ehl-i beytin faziletine dair hadislerin uydurulmasına dair bkz. Hatîb, Muhammed Accâc, *es-Sünne kable't-tedvin*, Kâhire, 2008, s. 196; Kahraman, Hüseyin, "Sosyal Değişim Sürecinde Kûfe Hadisçiliği", *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, s.87-115, yıl:6, sayı:2, güz: 2006, s. 98-102.

⁸⁷ Zehebî, *Siyer*, VIII, 114.

⁸⁸ Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin *Ma'rifetü'l-Sünen ve'l-Âsâr*, thk. Abdülmu'tî Emin Kal'acı, Kâhire, 2008, I, 150.

⁸⁹ Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân, *el-Ma'rife ve't-târîh*, Beyrut, 2010, I, 637.

râvîlerin rivâyetlerine yer vermesi, konuyu hakkaniyet odaklı ve ilmî sınırlar içerisinde ele almaya çalıştıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Cerh ve ta'dîl literatüründe yapılan yorum ve değerlendirmelerin herhangi bir süzgeçten geçirilmeden olduğu gibi kabul edildiği iddia edilemez. Bu ilim dalı kendi içerisinde bir otokontrol mekanizmasıyla çalışmıştır. Aykırı bir değerlendirmede bulunan bir münekkit muhakkak bir başkası tarafından eleştirilmiştir. Örneğin cerh ve ta'dîl ilminde yapılması ihtimal dâhilinde olan indî cerhlerin önüne geçilmesi için, 'müfesser olmayan cerhin reddedilmesi' gibi bazı prensipler de ortaya konulmuştur. Dolayısıyla cerh ve ta'dîl âlimlerinin hiçbir kayıtle kendilerini sınırlamadan, gelişigüzel bir şekilde bu faaliyeti icra ettikleri söylenemez.

Âlimlerin birbirleri hakkında zaman zaman kişiliklerine yönelik ağır ithamlar da buldukları görülür. Bu ifadeler, zaman müfesser olmaması, maksadını aşan bilgiler barındırması, mezhep taassubundan kaynaklanması vb. sebeplerden dolayı ekseriyetle dikkate alınmamıştır. Bu şekildeki akran râvî değerlendirmelerinin, münekkit âlimlerin istilâhlarında kullanılan cerh ve ta'dîl lafızlarından ziyade; daha çok, kötüleme, düşüncesini beğenmeme veya hakaret içerikli sözler olması, konuyu cerh ve ta'dîl ilminin sınırları içerisinde ele almayı zorlaştırmaktadır. Söz konusu ifadeler, hadis râvîlerinin rivâyete ehil olup olmadığını ortaya koymayı amaçlayan cerh ve ta'dîl ilminin, özellikle cerh boyutuyla istismar edildiği uygulamalar olduğunu göstermektedir.

Siyâsî hadiseler, fırkalaşma faaliyetlerine etki etmekle kalmamış, diğer İslâmî ilimlere olduğu gibi hadise de bir ölçüde tesir etmiştir. Siyâsî otoriteye yakınlık, resmî vazife deruhte etmek vs. gibi konular zaman zaman tenkit edilmiştir. Ulemânın, uygulamaları hoşnutsuzluk sebebi olan hükümdarların yanında bir pozisyon alması, belirli münekkitler tarafından eleştiri konusu yapılmış, onların saygınlığını zedeleyen bir unsur olarak kabul edilmiştir. Bu anlayışın cerh ve ta'dîl kaynaklarına yansımaları da olmuştur.

Bu konuda en önemli kırılma noktalarından birisini oluşturan Mihne süreci içerisinde, pek çok âlimin arası açılmış ve bilhassa akranlar arasında halku'l-Kur'ân konusunda takınılan tutum, gerek sosyal hayatta maruz kalınan sıkıntılar, gerekse hadis rivâyetinin terk edilmesi gibi olaylarla belirleyici bir hale gelmiştir. Ancak dönemin siyâsî-toplumsal şartları ve bunun yol açtığı sosyal kırılmalar göz önünde bulundurulduğunda, zikri geçen âlimlerin birbirleriyle alakalı beyanatları cerh ifadesinden çok, kişisel bir kırgınlık veya kırgınlığın eseri olarak gözükmektedir.

"Akran âlimlerin birbirleri hakkındaki tenkitlerine itibar edilmez" kuralı da mutlak olarak doğru kabul edilmemelidir. Zira bir insanı en iyi tanıyan kişiler onun çevresindekiler veya çağdaşlarıdır. Dolayısıyla yapılması gereken şey, akran âlimlerin değerlendirmelerini bu kuralı da dikkate alarak ihtiyatla karşılamaktır.

Yukarıda zikredilen olayların âlimlerin değerlendirmelerine bir ölçüde tesir ettiği açıktır. Bu durum doğal karşılanmalıdır. Önemli olan bu tip öznel yaklaşımların hadis ilminin yapısını veya bir hadisin sıhhatini etkileyip etkilemeyeceğidir. Böylesi durumlar ise nadir olmuş, cerh ve ta'dil ilmine rengini veren daha ziyade bütüncül değerlendirmeler olmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla cerh ve ta'dil ilmi, yapısı itibarıyla bünyesinde barındırdığı problemleri sistem içerisinde aşmaya ve çözüm yolları üretmeye çalışmıştır.

Netice itibarıyla münekkit âlimlerin işletmiş olduğu cerh ve ta'dil sisteminin tekil ifadeler üzerinden okunmaması gerektiği söylenebilir. Zaten cerh ve ta'dil âlimlerinin tespit etmiş oldukları prensipler de bunu sağlamaya yöneliktir. Bu açıdan nesnel bir gerçekliğe dayanmayan, tamamen kişisel duyguların tesiriyle ortaya konulan tenkitler kabul edilmemiştir. Dolayısıyla âlimler arasında cereyan eden olaylar neticesinde sarf edilen sözlerin, münekkitler tarafından değerlendiriliş şekli, söz konusu ifadelerin bu ilmin güvenilirliğine hanel verecek bir şekilde algılanmadığını ortaya koymuştur. Hicrî ilk üç asırdaki akran değerlendirmelerini bölgesel planda veya belirli zaman dilimlerine göre tespit edecek çalışmalar, konunun boyutlarını daha net bir şekilde ortaya çıkaracaktır.

“Akran Râvî Tenkidinin Değeri”

Özet: İslâm tarihinin özellikle ilk üç asrında meydana gelen olaylar, hadis ilmini çeşitli açılardan etkilemiştir. Bu olaylar ile diğer bazı kişisel veya sosyal sâiklerin etkisiyle özellikle akran âlimler arasında ciddi tartışmalar meydana gelmiştir. Zaman zaman ilmî üslubun sınırlarının zorlandığı bu tartışmalarda sarf edilen sözlerin anlamı ve değeri üzerine pek çok yorum yapılmış, tenkit ifadelerinin geçerliliği üzerine de bazı kanaatler ortaya konulmuştur. Bilhassa farklı fikrî ve i'tikâdî anlayışların teşekkülünü takip eden süreçte yaşanan bu münakaşalar, bir yönüyle zengin bir ilmî tartışma ortamını hazırlamış, diğer yandan hasmının itibarını zedeleyen ve onu değersiz kılmayı amaç edinen bir üslûbu da beraberinde getirmiştir. Makalede, akran râvîlerin birbirlerine yönelttikleri tenkitlerin değeri ve cerh ve ta'dil ilmi açısından ifade ettiği anlam üzerinde durulmaktadır.

Atıf: Eymen KAMER, “Akran Râvî Tenkidinin Değeri”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XVIII/2, 2020, ss. 113-130.

Anahtar Kelimeler: Cerh, ta'dil, akran, râvî.